

Makalenin Dergiye Ulaşma Tarihi: 04.08.2017
Yayın Kabul Tarihi: 04.12.2017

Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış

A Look at Ernest Gellner's Theory of Nationalism in the Context of Modernization

Öğr. Gör. Faruk YAHŞİ *

Öz:

Sosyal bilimlerin üzerinde en çok çalıştığı/tartıştığı kavramlardan birisi şüphesiz milliyetçiliktir. Kavrama ilişkin çalışmalar yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde başlamış ve yıllar içerisinde farklı bakış açılarından çıkan eserlerle oldukça kabarık bir literatür oluşmuştur. Milliyetçilik üzerine son dönemlerde yapılan çalışmalar ise konuyu modernleşme tartışmaları çerçevesinde ele almaktadır. Bu çalışmalara göre milliyetçilik; sanayileşme, kentleşme, laiklik, ulus devletler gibi modernleşme sürecine ait bir olgudur. Milliyetçiliği modernleşmenin bir ürünü olarak gören bu yaklaşım "modernist milliyetçilik kuramı" olarak adlandırılmaktadır. Bu çalışmanın odaklandığı isim olan Ernest Gellner de bu kuramın önde gelen isimlerinden-
dir.

Bu çalışmada milliyetçilik ve modernleşme arasındaki ilişki Ernest Gellner'in düşüncelerinden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır. Modernleşme olgusu, çalışmanın ana temalarından birisini oluşturduğundan, çalışmanın ilk bölümde modernlik ve modernleşme kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada daha sonra milliyetçilik ve modernleşme arasındaki ilişkiye değinilmiş ve son olarak da Ernest Gellner'in konu hakkındaki düşünceleri ele alınmıştır.

Anahtar sözcükler: Millet, Milliyetçilik, Modernleşme, Ernest Gellner

Sakarya Üniversitesi, Ali Fuat Cebesoy MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, farukyahsi@sakarya.edu.tr
Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD
<https://orcid.org/0000-0002-7069-2183>

Abstract:

One of the most studied / discussed concepts on social sciences is undoubtedly nationalism. Studies of understanding began in the first quarter of the twentieth century, and during the years a considerable literature emerged with works from different viewpoints. Recent studies on nationalism have been addressed within the context of contemporary modernization debates. According to these studies nationalism; industrialization, urbanization, secularism, and nation states. This approach, which sees nationalism as a product of modernization, is called “modernist nationalism theory”. Ernest Gellner, the focus of this work, is also a leading figure in this theory.

In this study, the relation between nationalism and modernization will be tried to be revealed from the thoughts of Ernest Gellner. Since the phenomenon of modernization constitutes one of the main themes of work, the first part of the study tried to explain the concepts of modernity and modernization. In the study, then the relation between nationalism and modernization was mentioned and finally Ernest Gellner’s ideas about the issue were taken up.

Keywords: Nation, Nationalism, Modernization, Ernest Gellner

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE**1.1. Modernlik ve Modernleşme**

“Modern olma bilinci” on yedinci yüzyılla birlikte gelişmeye başlamış ve güçlü bir “öteki” imgesi üzerine gelişmiştir. Öncelikle Batı Avrupa’da filizlenen ve esas görümüne Kuzey Amerika’da rastlanılan bu bilincin “öteki” imgesi ise Doğu’dur. Bu bilincin ürünü olan “modern toplum sistemi” kendisinin dışında olanı gelenek olarak kurgular ve ona karşı üstünlük varsayımında bulunur. Aydınlanma felsefesinin bir tezahürü olan bu bilinç Hegel’in tarih felsefesinde açıkça görülür. Tarihi, “öznenin özgürleşim süreci” olarak ele alan Hegel’e göre bu süreç, doğrusal bir ilerleme yasasına tabidir. Süreç içerisinde kendisini daha fazla geliştiren ve özgür kılansa Batılı öznedir. Durağan olan, özgürleşim süreci yaşamayan Doğu’da ise böyle bir süreç yoktur (Altun, 2011: 10-11). Aydınlanma fikri ile birlikte insan olgusu yeniden tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyılın sonuna kadar insan daha çok belli görevlerini yerine getirirken, şimdi kendi dışındaki otoritelerden (gelenek, Tanrı vb) “kurtulmuş”, kendi rollerini ve geleceğini kendisi oluşturan etkin güç durumuna dönüşmüştür (Özkiraz, 2003: 15).

Peter Wagner’a göre modernlik, “bireyciliğin ve bireyselliğin artışı” anlatır” (Wagner, 2005: 30). Wagner’ın dikkat çektiği bir diğer nokta ise modernliğin biri özgürleşme söylemi, diğeri disiplin altına alma söylemi olarak adlandırdığı iki karşıt görünümünün olduğudur. Özgürleşme söylemi “modern toplumdaki toplumsal düzenlemelerin işlevselliğinin kendisinin insanı özgürleştirici olduğu” fikrine dayanmaktadır. Buna göre, “iktisat, siyaset ve bilimin daha yüksek düzeydeki perfor-

mansı, bireyi geleneksel toplumların bir çok kaygisından kurtaracaktı” (Wagner, 2005: 29). Wagner modernliğin öteki yüzü olan disiplin altına alma söyleminin ise “özgürleşmenin gerçekte asla liberal düşüncelerde sunulduğu şekliyle ortaya çıkmadığı doğrultusundaki gözlem”e dayandığını belirtir. Bir bakış açısıyla “toplumsal düzenin sağlanabilmesi için devletin zorunluluğuna”, diğer bir bakış açısıyla da “tikelci toplumun üzerinde yer alan bir varlık olarak devlette aklın toplumsal bir cisimleşmesini gören” aydınlanma fikri, “her iki durumda da devletin doğası, olanaklı özerk toplumsal pratiklerin potansiyel sonsuzluğuna bir sınır olarak” ortaya çıkmıştır. Modernliğin sınırlandırıcısı olarak devlet düşüncesi, bireyleri disiplin altına alma aracı olarak öngörülmüştür (Wagner, 2005: 30-31).

Anthony Giddens'a göre modernlik, “on yedinci yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder” (Giddens, 2014a: 9). Modernliği “gelenekten kopuş” fikriyle açıklama eğilimi Giddens’da da vardır. Ona göre “modern kurumlar farklı temel hususlarda modern çağ öncesi bütün kültürler ve hayat tarzlarıyla süreksizlik içindedir”. Modern çağı kendinden önceki çağlardan ayıran en önemli özelliklerinden biri aşırı dinamik karakteridir (Giddens, 2014b: 30). Giddens modernitenin dinamizmini ise üç boyutta ele alır. Bunlardan ilki “toplumsal ilişkilerin, küresel sistemler dâhil, geniş zaman-mekân dilimlerinde yeniden bir araya gelmesinin ön koşulu” olarak *zaman ve mekânın ayrılması*; ikincisi “birlikte soyut sistemleri oluşturan sembolik işaretler ve uzmanlık sistemleri içerir. Yerinden-çıkarıcı mekanizmalar etkileşimi belirli bir ‘yer’in kendine has özelliklerinden koparır” tanımıyla ifade edilen *yerinden-çıkarıcı mekanizmalar*; üçüncüsü ise “bilgini toplumsal hayat koşullarının organizasyonu ve dönüşümünün kurucu unsuru olarak düzenli şekilde kullanılması” anlamındaki *kurumsal refleksivite* (Giddens, 2014b: 36).

Touraine ise modernlik için “akılcı bilimsel, teknolojik ve idari etkinliğin ürünlerinin yaygınlaştırılmasıdır” demektedir (Touraine, 2016: 26). Marshall Berman’ın modernlik yaklaşımında ise paradoksal durumlara vurgu vardır. Modernliği “dünyanın her köşesindeki insanlarca paylaşılan; uzay ve zamana, ben ve ötekilere, yaşamın imkanları ve zorluklarına ilişkin bir deneyim tarzı” olarak tanımlayan Berman’a göre “modern olmak” insanlara bir yandan güç, coşku, dünyayı dönüştürme olanakları vaat ederken; diğer yandan da sahip oldukları her şeyi yok etmekle tehdit eden bir ortam yaratmıştır. Modern ortamlar bir yandan insanları coğrafi ve etnik, sınıfsal ve ulusal, dinsel ve ideolojik sınırların ötesine taşıyarak birleştirirken, öte yandan insanları sürekli parçalanma ve yenilenmenin, mücadele ve çelişkinin, belirsizlik ve acının girdabını sürüklemektedir (Berman, 2016: 27).

Tanımlarda da görüleceği üzere “modern” kavramı geleneksel olandan kopmuş, yeni ve gelişmiş bir durumu ifade etmektedir. “Modernleşme” ise bir değişim sürecine işaret etmektedir. Peki, modernleşme ile nereden nereye doğru gerçekleşen bir değişim vardır? Bu soruya kelimenin etimolojik kökeninden hareketle cevap vermeye başlayabiliriz. Latince’de “hemen şimdi” anlamında kullanılan “modo”dan türemiş “modernus” kelimesi günümüz modern ve modernleşme kavramlarının

kökenini oluşturmaktadır. Kelimenin “hemen şimdi” anlamından hareketle modern toplumu, “günümüzdeki toplum” olarak değerlendirebiliriz. Modernleşme de eski toplumdaki, günümüzdeki yeni toplum tipine doğru bir değişim sürecine karşılık gelmektedir (Kongar: 1972/2014: 227-228). “Modern toplum” ile kastedilenin Batı’nın; Rönesans, Aydınlanma ve Sanayi Devrimi gibi süreçlerden geçerek elde ettiği, içselleştirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal yapıların toplamı olduğu unutulmamalıdır.

1966’da yayınlanan “*Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*” adlı kitabıyla modernleşme kuramı literatüründe önemli yer edinen Eisenstadt modernleşmeyi, “on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen, sonra tüm dünyaya yayılan bit süreç” olarak tanımlar (Eisenstadt, 1966/2014: 11). “Modernleşme” terimini “batılılaşma” terimi ile özdeş kullanan Daniel Lerner ise modernleşmenin batılılaşmak olduğunu ifade eder. Modernleşmenin temelinde akılcı ve pozitivist bir ruhun benimsenmesinin yattığını belirten Lerner, modernleşme konusunda Batı modelinin evrensel olarak geçerli tek model olduğunu iddia eder. Lerner’a göre modernleşme süreci belli gelişmeleri takip ederek oluşur. Buna göre, kentleşme artan okuryazarlığa, artan okuryazarlık kitle haberleşme araçlarının daha etkili olmasına, artan kitle haberleşme araçlarının etkisi ise daha geniş ekonomik ve toplumsal katılıma yol açar (aktaran Kongar, 2014: 227).

Bu tanımlardan sonra modernleşmenin boyutlarına değinmek yerinde olacaktır. Modernleşmeyi dört boyutta ele almak mümkündür: Siyasal, kültürel, ekonomik ve toplumsal modernleşme:

“Siyasi partiler, parlamentolar, oy hakkı gibi katılımcı karar vermeyi destekleyen anahtar kurumları içeren siyasal modernleşme; genellikle sekülerleşme ve ulusalcı ideolojiye bağlılığın üretildiği kültürel modernleşme; endüstrileşmeden farklı olmakla birlikte artan bir ekonomik dönüşümle özdeşleşen ve giderek büyüyen işbölümü, yönetim tekniklerinin kullanımı, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi unsurları bünyesinde barındıran ekonomik modernleşme; artan okuma yazma oranı, kentleşme süreci ve giderek geleneksel otoritenin zayıflaması gibi öğelerle tezahür eden toplumsal modernleşme.” (Altun, 2011: 12)

Bu dört boyutta ele alınan modernleşme süreçleri; bir yandan Batı’nın geçirdiği toplumsal değişim sürecini ifade ederken, diğer yandan Batı dışı toplumların da modernleşme/batılılaşma yönünde izledikleri/izleyecekleri aşamaları göstermektedir.

1.2. Modernleşme Kuramı

1950’lerde Talcott Parsons ve öğrencilerinin yaptığı çalışmalarla doruğa ulaşan modernleşme kuramı (Coşkun, 1989: 296); Batı dışı toplumların ancak Batı’nın model alınmasıyla (kuram çerçevesinde “Batı” ile kastedilen ABD’dir); Batı’nın sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemleri içselleştirebildikleri ölçüde modernleşebileceklerini varsayan bir toplumsal değişim yaklaşımıdır. “Bu çerçevede, Ba-

tı-dışı modernleşen bir toplumdan söz etmek, esasen modernite deneyimi geçiren, yani endüstrileşen, bilim ve teknolojiye ilerleyen, kentleşen ve ulus-devlet haline gelen, kapitalist dünya pazarına giren bir toplumdan söz etmektir” (Sarıbay, 2001: 5).

Modernleşme kuramının ortaya çıkışının ardında Batı'nın yaşadığı olumsuz tarihsel tecrübeler vardır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları Batı'ya pahalıya mal olmuş ve onu öncelikle çözülmesi gereken problemlerle karşı karşıya bırakmıştır. Bunlardan ilki Batı içi egemenlik çekişmesidir. İkincisi ise, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu ülkelerinde görülen Batı karşıtı hareketlerin İkinci Dünya Savaşı'nda daha da artmış olmasıdır. Batı bu sorunlardan sonuçlar çıkarmış ve dünyanın birden fazla merkezden yönetilmesinin yarattığı olumsuzluğu göremek dünya egemenliğinin sürekliliğini sağlayan ortaklaşa bir yönetimin kurulması fikrini geliştirmiştir. Doğu'da meydana gelen ve Batı egemenliğini tehdit eden hareketlere karşı ise Batı-dışı ülkelerin Batı egemenlik ilişkilerine dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Arka planında bu tarihsel tecrübelerin yer aldığı modernleşme kuramının temel özellikleri; tek bir sistem ve ortak payda, Batı'nın üstünlüğünün tartışılmazlığı, Doğu'nun sistemle bütünleştirilmesi olarak sıralanabilir. Kurama göre tek bir sistem vardır, o da Batı sistemidir. Ortak payda ise endüstridir ve bu alanda da Batı'nın üstünlüğü tartışılmazdır. Ve endüstrileşmek isteyen yapısıyla Doğu da sistemle bütünleştirilmektedir (Coşkun, 1989: 294-295).

1.3. Modernleşme-Milliyetçilik İlişkisi

Milliyetçiliği modernleşme süreçleriyle birlikte ele alan veya onların bir ürünü olarak gören milliyetçilik yaklaşımı “modernist” olarak adlandırılmaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin ortak paydasını ise milletler ve milliyetçiliğin modern çağa özgü yapılar oldukları fikri oluşturmaktadır. Buna göre milliyetçilik, modernleşmenin temel parametreleri olan endüstrileşme, merkezileşmiş devlet yapılarının oluşumu, kentleşme ve laikleşme süreçleriyle birlikte değerlendirilmelidir.

Özkırımlı'nın da belirttiği gibi, “modern çağdan önce, yönetenlerin milliyeti yönetilenleri ilgilendirmez. Çoğunlukla önemli olan ne ölçüde adil, merhametli ve dürüst olduklarıdır. Kısacası milliyetçilik, yalnız modern dünyada ‘sosyolojik bir gereklilik’ haline gelir.” Bir milliyetçilik kuramının temel hedefi de bunun neden böyle olduğunu açıklamak olmalıdır (Özkırımlı, 2013: 159). Modernist milliyetçilik kuramının temel savı ise milliyetçiliğin milletleri yarattığıdır, milletlerin milliyetçiliği değil.

Milletler ve milliyetçiliği modern çağa özgü yapılar olarak görmek modernist kuramcıların ortak paydasını oluştursa da, modernistlerin her biri modernleşme sürecinin farklı bir yönüne dikkat çekmiştir. Karl Deustch kitle iletişimin yaygınlaşmış olmasına vurgu yaparken, Benedict Anderson “millet kurgusu”nun ancak kapitalist yayıncılığın yaygınlaşması ile mümkün olabildiğine dikkat çekmiştir (Kerestecioğlu, 2001: 196-197). Bu çalışmanın inceleme konusu olan Gellner'in yaklaşımı ise milliyetçiliğin sanayi toplumunun ihtiyaç duyduğu kültürel homojenliği sağlamaya yönelik bir ideoloji olduğu düşüncesidir (Gellner, 1983/2006).

2. ERNEST GELLNER'İN YAKLAŞIMI

Çek asıllı sosyal antropolog Ernest Gellner, milliyetçiliğin anlaşılmasına en çok katkı yapan isimlerden birisidir. Gellner'i milliyetçilik çalışmaları açısından önemli kılan ise “cesur ve orijinal bir milliyetçilik kuramı” üretmesinden kaynaklanmaktadır. Özkırmılı'ya göre Gellner'in “milliyetçiliği inandırıcı bir şekilde açıklayabilecek bir kuramsal çerçeve geliştirmenin mümkün olduğunu, kendi modelinin de bunu başardığını iddia etmesi” onu cesur; ortaya koyduğu modelin “milliyetçiliği çözümlenmeye soyunan ilk sosyolojik kuram olması ve gerek kapsam, gerekse ayrıntı yönünden kendinden önce üretilen tüm kuramları aşması” da orijinal kılmaktadır (Özkırmılı, 2013: 156-157).

Gellner'e göre milliyetçilik, “öncelikle siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir”. Ulusçu duygu ise “ya bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlıktan ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır” (Gellner, 2006: 71). Gellner'in ulusçuluk tanımında yer alan “siyasal birim” devlete, “ulusal birim” ise ulusa işaret etmektedir. Bu sebeple, Gellner'in bu kavramlara yüklediği anlamlara da değinmekte yarar var.

Gellner, devleti tanımlama konusunda Max Weber'in “Devlet, toplumda meşru şiddet tekeli elinde bulunduran kurumdur.” şeklindeki tanımına katılmaktadır. Modern dönemde, şiddetin kişisel ya da bir kısım insan tarafından kullanımını meşru değildir. Şiddeti ancak tümüyle merkezileşmiş, disiplinli bir kurum olan devlet kullanabilir. Gellner'in devlete yüklediği temel görev ise düzenin korunmasıdır. Devlet oldukça belirgin ve önemli biçimde gelişmiş bir toplumsal işbölümü ve uzmanlaşma içermektedir ve ancak polis gücü ve mahkemeler gibi uzmanlaşmış düzen sağlayıcı kurumların varlığıyla devlet şekillenir. Her toplumda devletin var olmadığını belirten Gellner, şu sözlerle ulusçuluğun ancak devletli toplumlarda ortaya çıkacağını belirtir:

“Eğer ortada devlet yoksa, açıktır ki, sınırlarının ulusun sınırlarıyla çakışıp çakışmaması diye bir sorun da olamaz. Devlet olmayınca, yöneticiler de olmayacağından, yöneticilerin yönetilenlerin aynı ulustan olup olmadıkları da sorulmaz. Ne devlet ne de yöneticiler varolmadığında, bunların ulusçuluk ilkesinin gereklerine uymamış olmalarına da kızılamaz” (Gellner, 2006: 73-75)

Gellner “Ulusçuluk, ulusla devletin birbirinin nasibi olduğunu, biri olmadan diğerinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur” der ve ekler, “devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır”. Gellner devlet kavramına yaklaşımında olduğu gibi ulusun da her çağda ve her koşulda var olmadığını belirtir. Her iki kavram da birer evrensel zorunluluk değil, birer olumsallıktır (Gellner, 2006: 77-78). “Olumsal ancak zamanımızda evrensel ve normatif diye görünen ulus nasıl bir kavramdır?” Gellner bu soruyu sorar ve biri kültürel, diğeri iradeye dayalı bir kabulü esas alan iki tanım verir:

“1. İki insan, ancak ve aynı kültürü paylaşıyorlarsa aynı ulustan sayılırlar. Burada kültür, bir düşünceler, işaretler ve çağrışımlar, davranış ve iletişim biçimleri sistemi anlamına gelmektedir.

2. İki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak kabul ediyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka deyişle ulusları insan yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Bir grup insan, diyelim ki, bir ülkenin sakinleri ya da belli bir dili konuşan insanlar, ancak aynı gruba mensup olmalarından dolayı birbirlerine karşı ortak hak ve görevleri olduğunu kesinlikle kabul ettikleri takdirde bir ulus olabilirler. Onları ulus yapan birbriğini bu şekilde aynı grubun üyeleri olarak kabul etmiş olamalarıdır, yoksa kendilerini grubun dışında kalanlardan ayıran bazı ortak özellikler değil” (Gellner, 2006: 78)

Gellner bu iki tanıma çalışması içerisinde vermiş olsa da “bir üçüncü yol mevcut mu?” sorusunu sorarak ulusların ancak ulusçuluk çağı bağlamında tanımlanabileceğini belirtir (Gellner, 2006: 136). Öte yandan, aşağıda detaylandırıldığı şekliyle, ulusların ortaya çıkabilmesi için ortak yüksek kültür, genel eğitim, standartlaştırılmış yazı ve konuşma dili ve bununla şekillenen iletişimin bir toplumda gelişmiş olması kaydıyla uluslar ortaya çıkabilir.

“Sanayileşmeye geçiş çağı beraberinde ulusçuluk çağını da getirmiştir” (Gellner, 2006: 118) ifadesini kullanan Gellner, ulusçuluğu modernliğin bir işlevi olarak ele almıştır. Gellner modernist kuramcılarla ulusçuluğun ulusları yarattığı konusunda anlaşmış olsa da, bir fikir olarak ulusçuluğun ya da bu fikre sahip entelijansiyanın bir güç oluşturduğu konusunda aynı görüşte değildir. Ona göre “ulusçuluk fikri modernliğin bir ürünüydü, üreticisi değil” (Breuilly, 2006: 27).

Gellner, Weber ve Durkheim'in çizgisini takip eder ve insanlığın gelişimini evrelere ayırarak inceler. “Gellner ilk olarak 1964 tarihli *Thought and Change*” adlı çalışmasında ortaya koyduğu modelin çıkış noktası da geleneksel toplumla endüstriyel toplum arasındaki ayrımıdır” (Özkırımı: 2013: 158). Gellner, bu çalışmada da büyük oranda istifa edilmiş olan, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı eserinde de aynı yaklaşımı sürdürmüş ve toplumları; tarım öncesi (avcı-toplayıcı), tarım ve sanayi toplumları şeklinde ayrıma tabi tutarak incelemiştir.

Gellner “ulusçuluğun sırrı”nı “ortak yüksek bir kültürün toplumun tümüne yayılmasını, toplumu tanımlamasını ve yönetiminin de onu desteklemek zorunda kalması olarak” açıklar. Tarım toplumlarında ise ortak yüksek bir kültür bulunmadığından ulusçuluk fikri de oluşmamıştır. Gellner tarım toplumlarında çeşitli kültürlerin “mantar gibi fışkırdığını” belirtir, ancak toplumda bu kültürlerden herhangi birinin diğerleri üzerinde hakimiyet kurarak bir birimin tümünü kapsamasını teşvik edecek koşulların mevcut olmadığını belirtir. Tarım toplumunda kültür, çok küçük yerel toplulukları ifade etmek üzere ya yatay ya da dikey olarak damgalanmıştır. Ayrıca toplumun ruhbanlar, askerler, bürokratlar ve aristokratlardan oluşan sayıca azınlıktaki bir yönetici sınıf ile, sayıca çoğunlukta olan tarım üreticilerinden yani köylülerden oluşan sınıf arasındaki bölünmüş yapısı ve bu bölün-

müş yapının dikey geçiše izin vermeyen özelliği, ulusçuluk fikrinin ortaya çıkışını engelleyen bir diğer faktördür. Tarım toplumunda eşitsizlik; mutlak, kaçınılmaz, sabit ve doğal olarak algılanmaktadır. Gellner tarım toplumlarında okuryazarlığın sınıflar arasındaki farkı belirlemede önemli bir ölçüt olduğuna dikkat çeker. Çünkü okuryazarlık sadece toplumun üst tabakasını oluşturan ruhban sınıfında yaygındı. Okuryazarlığın yanısıra dini ayin dilinin halkın günlük dilinden ayrı olması da toplumsaki sınıflar arası farkı derinleştirmiştir (Gellner, 2006: 79-91).

Sanayi toplumunda ise milliyetçiliğin ve milletin oluşabilmesi için gerekli koşullar oluşmuştu. Tarım toplumlarının aksine, sanayi toplumunda kültür ile toplumsal yapı ve siyaset arasındaki ilişki değişmişti. Tarım toplumunun keskin ve geçiše imkan vermeyen sınıfsal yapısı bireylerin toplumda üstlenecekleri rolleri de doğuştan belirliyordu. Modern toplumda ise roller seçime bağlı ve araçsal hale gelmiştir. Modern toplumla birlikte bireylerin iş bulabilmeleri, onur, güvenlik ve saygıları aldıkları eğitime bağlı hale gelmiştir. Örgün ve standartlaşmış biçimde sunulan eğitim, artık bireyin en değerli yatırımını sayılmakta ve ona bir kimlik kazandırmaktadır. Okuryazarlık artık küçük bir azınlığın elinde değildir ve evrensel hale gelmiştir. Böylece bireyin toplumsallaşma süreci yerel topluluğun dışına çıkmıştır. Eğitimin okullar eliyle yaygınlaşması sonucunda ortak evrensel kültürün oluşumu ve bireylerce benimsenmesi de hızlanmıştır. Modern toplum hareketli bir yapıya sahiptir ve işbölümü esastır. Modern toplumun üyeleri bir etkinlikten öbürüne kaymaya hazırdır. Eğitim aracılığıyla yapacağı işe hazır hale gelen modern insan, çalıştığı işyerinde, daha önce çoğunlukla hiçbir bağları olmayan çok sayıda insanla iletişim kurmak zorundadır. Bu sebeple de iletişim aynı, ortak ve standartlaşmış konuşma ve yazı dili aracılığıyla yapılmalıdır. İşte tüm bu sebepler (işbölümü, genel eğitim ve standartlaşmış konuşma ve yazı diline dayanan iletişim) ortak yüksek kültürü oluşturmuştur (Gellner, 2006: 93-106). Kültürün modern sanayi toplumundaki konumunu ise Gellner şu sözlerle özetler:

“Kültür, artık, aynı zamanda daha sert ve zorlayıcı kısıtlamalarla varlığını sürdüren bir toplumsal düzeni sadece süsleyen, onaylayan ve ona meşruiyet sağlayan bir araç değildir; kültür şimdi ihtiyaç duyulan ve paylaşılan bir ortam, yaşam için gerekli kan ya da belki de toplumun üyelerinin sadece onunla soluk alabildiği, hayatını idame ettirdiği ve üretimi gerçekleştirdiği asgari ortak bir atmosferdir. Herhangi bir toplum için kültür, herkesin nefes alabildiği, konuşabildiği bir ortam olduğuna göre bu, herkes için aynı kültür olmalıdır. Dahası, bu, artık büyük ya da yüksek bir kültür (okur-yazar, sürekli eğitim) olmalıdır; artık farklılaşmış, yerel bağlantılı okuryazar olmayan küçük bir kültür ya da gelenek olamaz.” (Gellner, 2006: 115-116)

Gellner modern sanayi toplumunun özelliklerini ve ortak yüksek kültürün oluşumunu bu şekilde ifade ettikten sonra, merkezileşmiş güçlü bir devletin ortaya çıkışını da buradan hareketle açıklar. Ona göre, “...bu okuryazar ve birleşmiş kültürün gerçekten etkin bir biçimde kullanılmasını ve yapılan eğitimin gelişigüzel ve düşük standartta olmamasını sağlayan bir organizmaya ihtiyaç vardır. Bu da ancak devlet

olabilir". Gellner'e göre modern toplumla birlikte "devlet ile kültürün artık birbiriyle bağlantılı olmaları gerektiğine işaret eden temel ipucu, yerel topluluk dışında toplumsallaşma zorunluluğudur. Bu artık kaçınılmaz olmuştur. İşte ulusçuluğun anlamı ve ulusçuluk çağında yaşamamızın nedeni budur" (Gellner, 2006: 116).

"Ulusçuluğun insan ruhunda hiç de çok derin kökleri yoktur" (Gellner, 2006: 112) ifadesini kullanan Gellner, "ulusçuluk çağı" olarak adlandırdığı modern dönemde, ulusçuluğun bir "ulus yaratabilmek" için toplumdaki kültürel zenginlikten yararlandığını belirtir. Bu süreçte ölü diller canlandırılır, gelenek icat edilir, oldukça hayali, eskiye ait olduğu sanılan birtakım saf özellikler gündeme gelir" (Gellner, 2006: 138). Ulusçuluk fikrinin şekil verdiği modern toplumda ise artık insanlar "tapınmak için" dini semboller yerine yüksek kültürün unsurlarını öne çıkarmaktadır (Gellner, 2006: 141).

Sonuç:

Gellner iddialı bir milliyetçilik kuramı ortaya koymuş olsa da, onun ve genel olarak modernist kuramcılarının görüşleri eleştirilmiştir. Modernistlere yöneltilen temel eleştiri ise milliyetçilik gibi karmaşık bir fenomeni tek bir faktöre dayalı (sanayileşme/endüstrileşme) olarak açıklamaya çalışmış olmalarıdır. Ayrıca modernist teorinin endüstrileşme ve kapitalizmin ortaya çıkışından önce pek çok batı milletinin var olduğunu unutmaması da teorinin bir diğer eleştirilen yanındır (Haşlak, 2000: 52-53). Öte yandan etnik kimliğin milliyetçiliğin ortaya çıkışındaki etkisinin ve gücünün gözardı edilmiş olması da bu kuramın temel açıklarından birisini oluşturur.

Kökenleri on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki aydınlanma fikrine dayanan modernleşme olgusu toplumsal hayatı kökünden etkilemiş ve değiştirmiştir. Modernleşme fikrine göre "iktidar" dünyevileştirilmiş ve "aşkın güçler" in etkisinden kurtulmuş yeni bir insan tipi geliştirilmiştir. Modern insan artık tarihin akışı içerisinde ondan etkilenen bir nesne olma konumundan sıyrılmış, tarihe yön veren, onu şekillendiren özne konumuna erişmiştir.

İnsanın toplumda etkin konuma erişmesiyle birlikte, yaşadığı toplum içerisinde farklı toplumsal roller üstlenebileceği düşüncesi de yaygınlaşmıştır. Geleneksel tarım toplumlarında insanların rolleri doğuştan belirlenirken; modern toplumun getirilerden olan genel eğitim ve artan okuryazarlıkla bireylerin farklı toplumsal rollere ve sınıflara geçişi mümkün olmuştur. Modernleşme ile birlikte insanların toplumsallaşma süreci yerel düzeyle sınırlı olmaktan çıkmış, ortak bir yüksek kültür ile insanlar eşitlenmiştir.

Modernleşme ile yaşanan bu gelişmeleri Gellner, "ulusçuluk çağı" olarak adlandırmaktadır. Gellner'e göre endüstri toplumunun gereksinim duyduğu mesleki eğitimi sağlayabilecek, disiplinli, kurumlaşmış bir yapıya ihtiyaç vardı ve bu ihtiyacı karşılayacak yapı da devletti. Böylece devlet ile eğitimin şekil verdiği kültür

bir araya gelmiştir. Gellner'e göre ulusçuluk fikri de buradan doğmuştur: Siyasal ve kültürel birliğin çakışması.

Gellner'in her toplum için geçerli olacak bir milliyetçilik kuramı ortaya koyma çabası onu bir yandan milliyetçilik tartışmalarında önemli kılarken, diğer yandan da büyük bir açık vermesine sebep olmuştur. Gellner'in tüm milliyetçi gelişmeleri zorunlu olarak endüstrileşme ile bir tutması kuramının temel açığıdır. Birbirinden farklı tarihsel tecrübeler ve toplumsal yapılara sahip olan toplulukları bir ve eş tutarak açıklamalar yapmak derin bir yanılgıdır. İnsanlık tarihini tarım toplumu ve sanayi toplumu gibi tasniflere tabi tutarak incelemek yaygın bir yöntem olsa da, tek bir tarım toplumundan ve tek bir sanayi toplumundan bahsedilemeyeceği aşikardır. Toplumların milliyetçilik tecrübelerine ilişkin açıklamalar, o toplumların kendilerine has özelliklerinden hareketle yapılmalıdır.

Kaynakça:

ALTUN, Fahrettin, (2011), *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları.

BERMAN, Marshall, (2016), *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İstanbul, İletişim Yayınları.

BREUİLLY, John, (2006), "Sunuş", Ernest Gellner içinde, *Uluslar ve Ulusçuluk* (s. 17-69), İstanbul, Hil Yayınları.

COŞKUN, İsmail, (1989), "Modernleşme Kuramı Üzerine", *Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, s.289-304.

EİSENSTADT, S. N, (2014), *Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim*, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

GELLNER, Ernest, (2006), *Uluslar ve Ulusçuluk*, İstanbul, Hil Yayınları.

GİDDENS, Anthony, (2014a), *Modernliğin Sonuçları*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.

GİDDENS, Anthony, (2014b), *Modernite ve Bireysel Kimlik: Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum*. İstanbul, Say Yayınları.

HAŞLAK, İrfan, (2000), "Milliyetçilik ve Modernleşme: XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Örneği". *Bilgi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s.49-61.

KERESTECİOĞLU, İnci Özkan, (Ekim 2000-Mart 2001), "Milliyetçilik ve Modernleşme İlişkisi Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 23-24, s.195-200.

Kongar, Emre, (2014), *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

ÖZKIRIMLI, Umut, (2013), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Ankara, Doğu Batı Yayınları.

ÖZKİRAZ, Ahmet, (2003), *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum*, Konuya, Çizgi Kitabevi.

SARIBAY, Ali Yaşar. (2001), *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, İstanbul, Alfa.

TOURAİNE, Alain, (2016), *Modernliğin Eleştirisi*, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.

WAGNER, Peter, (2005), *Modernliğin Sosyolojisi: Özgürlük ve Cezalandırma*, İstanbul, Ayrıntı Yayınları

